

Baku hanlygy / dowamy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Baku hanlygy / dowamy Bilindiđi gibi, Rusya Devleti buraya ordu gönderirken Azerbaycan hanlarına yardımda bulunmayı düşünmüyordu bile. Bu davranışın altındaki amaç, Rusya'nın Güney Kafkasya'da varlığını kuvvetlendirmektir. Bunun dışında Rusya'nın ileriye yönelik planları vardı, fakat Ağa Muhammet Han'ın buraya saldırması Rusya'nın bölgedeki işgalci planını tehlikeye sokmuş oluyordu. Ayrıca, bu saldırı yalnız Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini tehdit ediyor ve Doğu ile Rusya arasında ticareti engelliyordu.

Askeri seferden önce, II. Katerina tarafından yayınlanmış manifestoda ve Zubov adına Azerbaycan Hanlarına gönderilmiş duyuruda da bu söylenenler doğrulanıyordu. Bu bildirimde Rus askerlerine "bedhahlık etmek ve direnmek isteyen" hanlara karşı bir tehditler yer almaktaydı.[65] Sözü geçen duyuruya bakılırsa, Bakü'nün işgali birinci derecede önemli idi. Çünkü bu yolla Rus askerlerine besin maddeleri ve giyecek sağlanması kolaylaşacaktı.

Rusya hükümeti Hüseyin Kulu Han'ın başvurusunu maharetle kullanmaya gayret etse de, sonuçta bu başvurular, kendi işgal planlarını ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmek isteyen Rusya'nın takip ettiği siyasete hiç bir kesin katkıda bulunmadı. Hüseyin Kulu Han sadece savunmaya hazırlanmakla kalmayıp, kendi elçisini tüm Azerbaycan hakimlerini tahttan devirmek için Rus askerlerinin saldıracağı haberiyle Mustafa Han Şemahılı'ya gönderdi.[66] Fakat çok geçmeden, karşı koymanın hiçbir sonuç vermeyeceğini anlayan Bakü Hanı 13 Haziran 1796 yılında Gilgil Nehri'nin sağ kıyısındaki Rus askeri karargahına gelerek şehir anahtarlarını teslim etmek zorunda kaldı.[67]

Rus askerleri, sanıldığı gibi tüm Bakü nüfusunca değil, yalnızca Hıristiyan nüfus tarafından büyük konukseverlikle karşılanmışlardı.[68] Müslüman nüfus, tarihin sonraki

aşamalarında da defalarca tekrarlanan bu zorunlu eylemi hiçbir şekilde kabul etmiyordu. Böylece, Rusya bu defa da, saldırının sömürgecilik karakterini büyük bir beceriyle saklayarak, bunu, Bakü hükümdarlarının irade özgürlüğüne dayanan eylem gibi açıkladı. General Zubov'un Hüseyin Kulu Han'a hediyeler göndermesi[69] Rusya hükümetinin ince ve hileci siyasetini gözler önüne seriyordu.

Bakü'nün işgali sonrası V.Zubov'un bu askeri seferde yakın silah arkadaşı P.D.Sisyanov, Bakü kumandanı olarak görevlendirildi.[70]

P.D.Sisyanov, Bakü'yü askerî donatım üssüne ve aynı zamanda da büyük bir ticaret merkezine çevirmeyi düşünüyordu. Hazar Denizi'nin batı kıyılarında en güzel koya sahip bulunan Bakü Şehri için onarım ve pekiştirme projeleri tasarlanmıştı. Tark ve Russey Bulak'ın sağlamlaştırılması[71] fazla geniş capta olmayacaktı, ama Bakü limanına 12 palet (yüzgeç) gemilerin gelmesiyle ilgili Hazar filosu kadrolarının güçlendirilmesi gerekli idi. Bakü limanında kalkınma işlerinin yürütülmesi için para ayrılmış ve Petersburk'tan ustalar gönderilmişti. Bakü'nün geliştirilmesi Rusya Devleti için çok önemli idi ve Russey Bulak'ta kale inşası için 10.838 ruble ve Tark'ta 90.634 ruble tutarında para ayrılması öngörülmüştü. Bakü için 283.859 ruble ayrılması planlanmıştı.[72] Bunun yanı sıra Rus ticaretini genişletmek ve geliştirmek için Rusya Hükümeti Hazar Denizi'nin beş limanında- Astra han, Mazandaran, Enzeli, Salyan ve Bakü'de "dışarıdan gelen tüccarlar için güvenilir bir barınak" ve "iyi temelli gümrük" yapmak niyetindeydi.[73] Bununla da Rusya, bu bölgede geniş boyutlarda yerleşme planının "İran ve Buhara yoluyla iki taraftan" Hindistan'la ticaret yolunu açacağını, bunun da Avrupa'daki kıyı devletlerinin bazılarını endişelendirdiğini çok iyi anlıyordu.[74]

Fakat tüm bu planların gerçekleşmesi kaderin hükmüyle yarıda kaldı. 6 Kasım 1796 yılında II. Katerina öldü ve çok geçmeden Rus askerleri Rusya tahtına çıkan, Katerina'nın oğlu I. Pavel tarafından geri çağırıldı. Rusya'nın yeni sahibi annesinin siyasetine tamamen zıt davranarak, 7 Temmuz 1797 yılı

kararnamesi ile Bakü limanının güçlendirilmesi kararını “buna hiç bir lüzumun olmaması” gerekçesi ile iptal etti ve Astrahan’da bu liman için ayrılmış gemilerin serbest bırakılmasını emretti.[75]

Bununla beraber V.Zubov’un buraya seferi daha I.Petro tarafından bu bölgede başlatılan yayılma siyasetinin sürüdülməsi ile ilgili Rusya hükümeti tarafından atılmış önemli bir adım idi. Bu askeri sefer ileride bağımsız Azerbaycan Hanlıklarının kaldırılmasının temelini atmış bulunuyordu.

Rus askerlerinin çekip gitmesi sonucu 1797 yılında Ağa Muhammet Şah Kacar Azerbaycan’a saldırdı.[76] Bu saldırı Şah tarafından Şuşa’nın ele geçirilip, Güney Kafkasya’da tüm feodal hükümdarların kendisine itaat etmelerini talep etmesi sonrası gerçekleşmişti. Ağa Muhammet Şah, kendi kuryesini bir müfreze ile Şuşa’dan Bakü’ye gönderdi. Şahın amacı kendisine itaat etmekten imtina eden ve görüşmeye gelmekten vazgeçen Hüseyin Kulu Han’ı yanına getirtmekti. Bakü Hanı, Rus devletinden yardım almak ümidini kaybetmişti ve daha önceleri alınamayan Şuşa Kalesi’nin çöküşünü duyarak itaat etmek ve Şuşa’ya gitmek zorunda kaldı. Burada, Ruslarla ilişkisi olması ve Bakü Şehrini savaşırsız Rus askerlerine verdiği gerekçesiyle Ağa Muhammet Şah’ın hiddetli sitemleri sonrası Hüseyin kulu Han tutuklandı. Şahın kararnamesi üzerine Bakü, Şeyh Ali Han’ın yönetimine verildi. Hüseyin Kulu Han’ın ailesi ve akrabalarının bir kısmı Tahran’a gönderilecek ve geriye kalan Bakü sakinleri Şaha tazminatı ödeyeceklerdi.[77] Fakat, saray hadimlerince 4 Haziran 1797 yılında katledilmek istenen Ağa Muhammet Şah’ın aniden ölümü, Bakü Hanı’nın hayatını kurtarmış oldu. O, salıverildi ve kendi topraklarına geri döndü.

1797 yılında kendi hakimiyetlerini Bakü’de ihya etmek isteyen Hüseyin Kulu Han’la II. Mirza Muhammet arasında yapılan uzun görüşmeler sonrası, Bakü Hanlığı merkezin Bakü olması ve tüm gelirlerin ikiye bölünmesi konusunda anlaşma sağlandı. Nitekim Hüseyin Han Bakü’de kaldı, II. Mirza Muhammet ise Maştağa köyünde yeni bir kale inşa ettirdi.[78]

Ağa Muhammet Şah'ın yeğeni, Feteli Şah'ın İran tahtına geçmesiyle, II. Katerina'nın siyasetine, her şeyden önce de doğu meselesine kendi tutumunu ve ilişkisini yeni baştan gözden geçiren I. Pavel siyasetini kökünden değiştirdi. Rus hükümeti İran askeri kuvvetlerinin Azerbaycan'a tekrar saldırmasına hiçbir türlü yol vermemeyi kararlaştırdı.

Hüseyin Kulu Han da kendi sırasında hakimiyeti tekrar ele alması dolayısıyla Rusya devletiyle olan ilişkilerini de netleştirdi. Bazı yüksek kıdemli Çar asker ve memurlarınının I. Pavel'in, II. Katerina'nın siyasetine düşmanca yaklaşımını, özellikle de "kimsenin kişiliği ve mülk varlığı hiç bir hakarete ve baskıya uğramamalıdır, tam tersi her bir kişinin hem kişiliği, hem de mülkü güvencede tutulmalı ve korunmalı" diye vaadlerin yer aldığı beyannameyi[79] küçümseyerek açıkça yağmacılık ve yolsuzluklara başlamışlardı. Derebeylik başını alıp gitmişti. Çar subayları genç delikanlıları ve kızları esir alıyorlardı. Nüfusun büyük çoğunluğu zarara uğramıştı.[80] Çok sayıda muhtar, keza bu sırada Bakü'de bulunan Derbentli İmam Kulu bey tutuklanıp Rusya'ya gönderilmiş ve mülklerine de el konulmuştu. Bununla birlikte Bakü Hanı'nın 100 atına da el konmuştu.[81]

Rus askeri kuvvetlerinin Bakü'ye geldikleri dönemde Bakü Hanı'nın kendisine, etki ve otorite sahibi feodallara ve dolayısıyla tüm nüfusa verilen zarar, Bakü Hanı ile Rusya arasında ilişkilerin olumsuz gelişmesine yol açtı. İlk kaynaklardan açıkça belli olduğu üzere, Rusya şehirlerinde Bakü tüccarlarınının baskı altında tutulması vb. gibi olaylar durumu çıkmaz hale getirmişti. Karşılıklı baskı, sonuçta askeri çatışmayla bitti. Özel olarak Enzeli'den Bakü'ye geri çağrılmış olan Rus konsolosu M. Skibinevski'nin anlaşmazlığın barış yoluyla çözümü üzere çabaları sonuç vermedi. 6 Şubat 1800 yılında yüzbaşı, filo teğmeni Moçakov I. Pavel'in emriyle "Kızılyar" gemisinden şehire ateş açtı. Rus silahınının baskısı altında taahhüdün[82] ve hatta daha sonra 1802 yılında Rusya tüccarlarınının baskı altında tutulmayacağı konusunda sözleşmenin imzalanmasına rağmen, Hüseyin Kulu Han'ın Rusya'ya münasebeti Bakü Hanlığı'nın işgaline kadar düşmanca kalmış

oldu.[83]

Hüseyin Kulu Han yine de kendi hakimiyetini ve bağımsızlığını korumak amacıyla İran'la Rusya arasında siyasi manevralar yapmak zorunda kaldı. Rusya ile ortaya çıkan askeri olay sonrası 1800 yılında Hüseyin Kulu Han tekrar İran hükümdarı Feteli Şah'a, Bakü Hanlığı'nı himaye etmesi ve askeri yardım göndermesi ricası ile başvuruda bulundu. Fakat, Feteli Şah, petrol ve tuz kaynağı olan Bakü'yü kendisi zaptetmek niyetindeydi. Şahın İran tüccarlarının şikayetçi olmaları bahanesiyle verdiği red cevabı sonrası[84] Hüseyin Kulu Han, kendi elçisi Mirza Gazi Bey'i aynı konuda himaye ve destek verilmesi ricasıyla Petersburg'a göndermek zorunda kaldı.[85] Ama, Feteli Şah, 1802 yılında Hüseyin Kulu Han'ı İran askeri kuvvetlerinin baskısı ile boyun eğdirmek istediğinde, Bakü hükümdarı 1803 yılı Mart ayında kendi elçisi Allahverdi Bey'i yardım talebiyle Tiflis'e, Rus ordu komutanı Sisiyanov'a gönderdi.[86] Hüseyin Kulu Han Bakülü'nün Rusya'ya başvurusu bir feodal hükümdarının kendi Hanlığı'nın bağımsızlığını koruyup sağlamak ve onu dış tecavüzlerden uzak tutmak isteğinden başka hiçbir şekilde yorumlanamaz. İran tarafından gelen tehlikenin şiddetlendiği dönemlerde Rusya'nın kendi konumunu Hazar denizinin batı kıyılarında güçlendirmek için Bakü hükümdarının ve XVIII. yüzyıl başları ve XIX. yüzyıl sonlarında diğer tüm Azerbaycan Hanlarının Rus hükümetinden himaye ricalarını bahane ederek bölgede işgalci siyasetini uygulamaya başladı. Bu yüzden de Rusya hükümeti Hüseyin Kulu Han'ın dilekçesine olumlu cevap verdi. Bakü hükümdarları adına Petersburg'a gönderilen Mirza Gazi Bey, temsil ettiği Hüseyin Kulu Han ve tüm halkı Rusya'nın himayesine kabul edildi.[87] 1802 yılında Hüseyin Kulu Han'ın Allahverdi Bey'i bir rica mektubu ile yollaması[88] Güney Kafkasya üzerine çoktan beri hazırlanan planları gerçekleştirmek için etkin tedbirler almaya koyulan Çarlık hükümetinin ekmeğine yağ sürmüş oldu ve kesin surette Azerbaycan şehirlerini ve ilk önce de Bakü şehrini işgal etmek için hazırlıklara başladı. 12 Eylül 1801 yılında Gürcistan'ın Rusya ile birleştirilmesi Bakü ve Hazar Denizi'yle bağlantı kurma arzusunu daha da kabarttı.

Fakat, Hüseyin Kulu Han Bakülü'nün Rusya hükümetine zorunlu başvurusuna rağmen, Bakülüler sadece Gürcistan'ın değil (1801 y.), kendilerinin de Rusya'ya tabi olma hususunda olumsuz düşüncelerini saklamıyorlardı, bu da Rusya konsolosu M.Skibinevski'nin 26 Şubat 1802 yılı tarihli raporunda açıkça görülmektedir. Şöyle ki, Gürcüstan'ı himayesi altına almayı başaran Rusya, şüphesiz, Bakülülerin ve diğer Azerbaycan halkının gönül rızasıyla Rusya'nın kendileri üzerinde egemenliğini kabullendirmeye çalışıyordu. Bu sebeple de Rusya konsolosu, İran tehlikesi ve bundan da onları "yalnız Rusya kurtarabileceği" fikrini Bakülülere var gücüyle telkin ediyordu.[89] Fakat, ne Bakü hükümdarı Bakü Hanlığı'nın bağımsızlığını kaybetmek istiyor ne de Bakülüler, Han yönetimini Hıristiyan fatihinin baskısına değişmek istemiyorlardı.

Katı sömürgecilik siyaseti güden Sisyanov, Bakü'yü tutmak üzere kesin talimat almıştı ve bu yüzden Bakü elçisi Allahverdi Bey'in Petersburg'a gönderilmesine razı olmayarak, onu Tiflis'te durdurmuştu. Uzun görüşmeler sonrası Hüseyin Kulu Han'ın Rusya Devleti'nin himayesine kabul edilmesi üzerine anlaşmaya varıldıysa da[90] çok geçmeden bu anlaşma, Mustafa Han Şemahılı'dan çekinen Bakü hükümdarı tarafından bozuldu. 1802 yılında Bakü Hanlığı'nın tek hükümdarı Bakı Hanı[91] yıllık para ve mal şeklinde 120000 ruble tutarında haracı vermek için gönderdiği Allahverdi Bey[92] geri dönerken, Rus ordusu tarafından yarı yolda alı konmuş, tüm belgelerle, Rus sarayının hediyeleri elinden alınmıştı.

Şimdi yeniden Rus ordusunun Bakü Hanlığı'na doğru hareket ettiğini öğrenen Bakü Hanı, Rus ordusunun son davranışından yola çıkarak köylerinin yıkılacağı kanaatiyle Bakü hükümdarlarını tehdit eden ve sürekli güçlenen Mustafa Han Şemahılı'nın güdümüne girdi.[93] Hüseyin Kulu Han, Şamahı Hanı'nın tehditlerine cevap olarak Bakü yoluyla Astrahan'da ticaret yapan Şamahı tüccarlarına saldırabilirdi. Bu yüzden de Bakü'de fazla taraftarı olan Şamahı Hanı'nın tehditleri Bakü Hanı'nı fazla etkilemedi.[94]

Anlaşmanın Hüseyin Kulu Han tarafından bozulmasının başlıca

sebebi 1803 yılı Mart ayında askeri stratejik öneme sahip Çar-Balaken arazilerinde, General Gulyakov'un komutalığındaki Rus ordularının yerli halka karşı saldırganlığı ve yolsuzlukları olmuştu.[95] Gence Hanlığı'nın işgali, Cevat Han'ın katledilmesi[96] ve ardı sıra 1804 yılında halkın toplu kıyıma uğraması[97] Azerbaycan hanlıklarına ve özellikle de Bakü Hanlığı'na karşı sömürgecilik siyaseti yürüten Rusya Devleti'nden yardım beklemenin anlamsızlığına Hüseyin Kulu Han kesinlikle inanıyordu.

Rusya hükümeti, Bakü Hanlığı'nın elden çıkmasına razı değildi, çünkü Bakü onun için bir kilit konumundaydı. Bu yüzden de Bakü Hanı'nın "dönecliği", yahut kararsızlığı sebebiyle onu cezalandırmaya kalkıştı. Rusya hükümetinin Hazar bölgesinde faaliyetlerinin aktifleşmesi, Rusya ile İran arasında askeri hareketlerine (1804-1813 yy.) neden oluyordu. O'nun kuvvetlerini başlıca askeri hareket gibi göstererek başka yöne çekmekle Şahın saldırganlık niyetlerine engel olmak amacını güdüyordu. 1805 yılı Mart ayında Sisyanov Reşt'i ve Bakü'yü tutmak üzere general-binbaşı Zavalışın'in kumandanlığı altında Hazar filosunu harekete geçirdi. İşgal kuvvetleri Bakü şehrini alarak "ahaliyi korku altında tutacak yerlere top koyacaklardı".[98]

Rus filosu daha 29 Ağustos'ta şehri hem karadan, hem de denizden bombardımana tuttu. Hüseyin Kulu Han, Bakü'yü vermekten vazgeçti ve Rus kaynaklarında doğrudan doğruya sözü edildiği gibi, etkili bir savunma başlattı. Bu kaynakların birinde kaydedildiği gibi, iki toplarının ve üs alay sancaklarının Ruslarca ele geçirilmesine rağmen, "hiçbir şey kaledekileri, kaleyi savunma düşüncelerini zayıflatmıyor, aksine, yaptıkları ani saldırılar düşmanın (Bakülülerin-M.İ.) moral gücünü kaybetmediğini ve savunmalarının başarısına inandıklarını kanıtlıyordu".[99] Şeyh Ali Han'ın çok sayıda silahlı birlikleriyle Bakü Hanı'nın yardımına gelmesi,[100] başlarında Hüseyin Kulu Han bulunan Bakülülerin çok özverili mücadelesi Zavalışın'i şehri abluka altından çıkarmaya zorladı. Üstün direnişe karşı koymanın ve Hüseyin Kulu Han'ı teslim olmaya zorlamanın imkansız olduğundan emin olan Rus

filosu 6 Eylül 1805 yılında Lenkeran yakınlarında yerleşen Sara adasına hareket etti.[101]

Rus filosunun başarısızlığını görerek, meselenin acil çözümü amacıyla, Sisyanov'un ordusu Elizavetpol'dan (Gence'den) Bakü'ye doğru hareket etmeye başladı. Hareket sırasında Sisyanov, Şamahı'nın Rusya'nın hakimiyeti altına geçmesi üzerine Mustafa Han'la bir anlaşma imzaladı. Mustafa Han kendi hakimiyetini yıkımdan kurtarmak için bu ittifakı yapmak zorunda kaldı.[102]

Rusya'nın Mustafa Han'la yaptığı bu ittifak taktik bir adım idi: Rusya tarafından Şamahı Hanlığı'nın itaat altına alınması, Bakü Hanlığı'nın da Rusya yönetimine geçmesini hızlandırmış oldu. 30 Ocak 1806 yılında Sisyanov'un ordusu Bakü'ye yaklaştı. Şubat 1806'da Sisyanov, Bakü'den 2 verst uzaklıkta Zavalışın'ın çıkarma kuvvetleri ile birleşti ve Nehir Bulak yakınlarındaki kampa yerleşerek Hüseyin Kulu Han'la görüşmelere başladı.[103]

Sisyanov'un mektubunun içeriğinden ve ileri sürülen şartlardan Bakü Hanlığı'nın özgürlüğünü ve bağımsızlığını fiilen kaybetmesini anlamak zor değildi.[104] Hüseyin Kulu Han, Bakü Kalesi'nin anahtarlarını ertesi gün vereceğini vaadetmiş olsa da[105] olayların daha sonraki akışı, bunun yalnız Hüseyin Kulu Han'ın yapmacık itaat tavrı almak zorunda olduğundan kaynaklandığını göstermektedir. Hüseyin Kulu Han, başı üzerinde Rusya Çarlığı'nın egemenlik tehlikesini pek iyi anladığından, gerek Sisyanov'un süslü vaadleri, gerek kendisine "kardeşim, dostum" diye davranması ve güya kendisine "canıyla ve kalbiyle" gülünç denecek kadar samimi tavır takınması, Bakü Hanını hiç aldatmadı.[106] Rus silahlı kuvvetlerine doğrudan olarak açıkca karşı koymayacağını anlayan Hüseyin Kulu Han, acımasız düşmandan öç almak için pek hilekar bir plan tasarladı. 8 Şubat 1806 yılında Bakü Hanı maiyetinin refakatinde kaleyi hemen terk etmek ve şehir anahtarını Sisyanov'a teslim etmek zorundaydı. Şehrin anahtarını kabul ettiği sırada Sisyanov ve yanı başındaki kinez (prens) Elizbar Eriston beklenmedik surette Han'ın maiyetinden iki kişi tarafından öldürülmüştü.[107] Sisyanov'un

öldürülmesine Bakü Hanı'nın katılmadığını söylemek pek doğru olmaz. Yok eğer bu katlin Hüseyin Kulu Han'ın bizzat kendisi tarafından yapılması ihtimalini düşünürsek, tarihi literatürde mevcut olan görüşlere aykırı olarak, büyük inançla bu işin asıl yurtsever bir kişinin davranışı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, Hüseyin Kulu Han'ın Rusya devletine münasebetini incelerken, kendi hakimiyetini ne pahasına olursa olsun korumaya, Hanlığın yıkılmasına karşı koymaya, onun bağımsızlığını sağlamaya ve bu bağımsızlığı hiçbir türlü kaybetmemeye çalışan Bakü Hanı'nın, çıkarlarına göre hareket ettiğini görürüz. Kanaatimizce, Çarlık Rusya'nın acımasızca sömürgecilik siyasetinin katı yürütücüsü, Müslümanlardan nefret eden ve şüphesiz, bununla ilgili Azerbaycan Hanlıklarının bağımsızlığı fikri ile hiç barışmayan Sisyanov'un ölümü, Hüseyin Kulu Han'ın iştiraki ile olmuştur. Sonuncu fikir genellikle bazı kaynaklarda ve arşiv belgelerinde de kaydedilir.[108] Fakat, Hüseyin Kulu Han'ı bir hain olarak, İran casusu ve İran uşağı gibi karakterize etmek Rus düşünce tarzıdır. Sisyanov, Çarlık hükümetinin işgalci niyetlerini gerçekleştirmeye gayret ediyordu. Hüseyin Kulu Han'ın, destek için Rusya Devleti'ne başvurması İran tehlikesiyle mücadelede kendi bağımsızlığını ve kendi kişiliğini kabul ettirme amaçlarını izleyen Bakü hükümdarının yalnız feodal çıkarlarını takip etmesi olarak değerlendirilmesi gerekir.

Rusya-İran savaşı sırasında Bakü'nün kaybedilmesi, önceden işgal edilmiş toprakların sonradan Rusya'nın terkinde kalması demek idi. Bu fikir Rus generallerinin haber ve raporlarında özel olarak vurgulanıyor. General-binbaşı Nesvetayev Bakü limanının Rusya için yararlılığını vurgulayarak: "Bakü'yü işgal etmeden Gürcistan'ı elde tutmanın pek çok güçlükler ve kayıplar pahasına gerçekleşeceğini" belirtiyor.[109] 3 Mayıs 1806 yılında General Glazenap tarafından Çara sunulmuş olan bir yazıda şunları okumaktayız: "Her ne kadar, Bakü ele geçirilmemişse, Şirvan'ı ve Karabağ'ı almak da her zamanki tehlikeye maruz kalacak, Gürcistan kendisi de Perslerin saldırısını bekleyecek".[110] İşte bu

yüzden Rusya hükümeti 1806 yılının Mayıs ayında Bakü'yü almak için yazılı emirle Bakü'ye bir sefer yapmasını ve şehri alınca da Hüseyin Kulu Hanın kendisini ve varislerini Bakü Hanlığından yoksun bırakmasını General Glazenap'a havale etmişti.[111]

General Glazenap'ın yerini alan General Anşef Bulgakov, önce Guba'ya, sonra da kendisiyle birleşen II. Mirza Muhammet Han'la beraber Bakü'ye gitti.[112]

Bulgakov Bakü'ye girmeden önce şehir sakinlerine şehri gönüllü olarak vermeleri için bir beyanname gönderdi, bu bildiriye "şehrin temelini sarsacağı" hususunda şehir sakinlerini tehdit ediyordu. Kazım Bey Hanlığında Bulgakov'a gelen etkin kişilerden biri şu beyanda bulundu; "eğer Han aff edilmezse, şehir son kişi kalıncaya dek savunulacak, çünkü Han'ın iradesi ve hükmü olmaksızın, halk hiçbir işe başlanmayacaktır".[113]

Bakü yakınlarında bulunan Bulgakov yeniden askeri hareket başlatmak istemeyerek, Rus askeri kuvvetleri tarafından Bakü Hanı'nın can güvenliğini sağlamayı garanti etti. Hüseyin Kulu Han da son dakikaya kadar şehir sakinlerini şehri savunmaya ikna etti. Fakat Hüseyin Kulu Han yaklaşmakta olan Rus silahlı kuvvetlerini ve denizden hareket eden Hazar filosunu görerek ve durumun da pek iç açıcı olmadığını anlayıp, kendi ailesiyle beraber İran'a kaçmak zorunda kaldı. 3 Ekim 1806 yılında Rus orduları Bakü'ye girince lidersiz kalmış ve Sisyanov'un öcünün alınmasından korkan şehir sakinleri kale kapılarını Rus ordularına açmak zorunda kalmışlardır.[114] Aynı gün Bakü Hanı tüm çevresiyle beraber tahttan indirilmiş ve şehir sakinlerinin tamamına "Rusya'ya sadakat" yemini ettirilmişti.[115] Fakat bu işgale haklılık kazandırmak için ve ona "güya Rus egemenliği Bakülülerce gönüllü olarak tanınıyor ve kabul ediliyor" görüntüsü vermek için Bulgakov, yerel beylerden Mehmet Bey isminde birisini 9 Ekim 1809 yılında "tüm Bakü halkı adına, kendilerine merhamet gösterdiklerini ve hakimiyetleri altına almalarından dolayı teşekkürlerini izhar etmek üzere" Petersburg'a gitmek için zorladı".[116]

Hanlarını kaybeden ve lidersiz kalan Bakü nüfusu 13 Ekim 1806

yılı tarihinden İmparator I. Aleksandr'ın gözüne girmeye çalışan Gudoviç tarafından "yaltak" gibi takdim edilerek hakarete uğramıştı.[117] Üstelik Çar hakimiyeti, genelde yerel nüfusun hiç bir isteği ve arzusuyla ilgilenmiyordu. Bundan başka, bağımsız Bakü Hanlığı'nın kaldırılması ve onun "normal Rus eyaletine" çevrilmesi, asla yüksek kademeli bir memurun katledilmesinin intikamı değildi. Bu adım, Rus hükümetinin Azerbaycan topraklarını işgal etmek üzere sömürgecilik amacına yönelik siyasetinin gerçekleştirilmesi için de olağan bir davranıştı.

Graf Gudoviç'in yazılı emri üzere Bulgakov Garnizonu, General Binbaşı Guryev'in komutası altında Bakü şehrinde bıraktı ve Bakü eyaletinin yönetilmesini de kendisine havale etti. Ayrıca, Bulgakov güvenilir ve saygın beylerden Guryev için yardımcıları buldu.[118] Rus askerlerinin 1809 yılında Bakü'ye girmesinde özel hizmetleri dolayısıyla II. Mirza Muhammet Han'a Guba Hanlığı'nın yönetilmesi havale edildi.[119]

İngilizlerin aktif çabalarına rağmen Şah hükümeti, Rusya ile savaşı sürdürmek durumunda olmadığından ve Tebriz'e henüz yeni ilerlemiş olmaları sebebiyle barış görüşmelerini yenilemeyi kararlaştırdı. 12 Ekim 1813 yılında Karabağ'ın Gülüstan köyüne imzalanmış antlaşmaya uygun olarak İran, Bakü Hanlığı da dahil Kuzey Azerbaycan'ın tüm Hanlıklarının (Nahçıvan, Erivan ve güney Hanlıkları istisna olmak üzere), Rusya'nın tabiyetinde bulunduğunu tanıdı. Hazar Denizi aracılığıyla ticarete Rusya ve İran'ın ticaret gemilerine karşılıklı hak tanındı. Hazar Denizi'nde yalnız Rus askeri filosu bulunabilirdi. Gülüstan anlaşmasına yüzde beş gibi düşük bir gümrük konulmuştu. Rus tüccarları İran'da iç gümrük rusumları ödemekten muaf tutulmuşlardı, bu da Rusya-İran ticaretinin geliştirilmesine ve keza İran'dan başka ülkelere transit ticareti yapılmasına elverişli koşullar sağlıyordu.[120]

İngiltere tarafından kışkırtılan Şah, İran'ın verdiği kayıplara dayanamayıp Rusya ile yeniden savaşmayı kararlaştırdı. 16 Temmuz 1826 yılında Azerbaycan'ın kuzey kısmı prens Abbas Mirza'nın kumandanlığı altında 60 bin kişilik İran ordusunun beklenmedik saldırısına uğradı. 1806

yılında İran'a kaçan Hüseyin Kulu Han, Kuzey Azerbaycan'ın bazı eski Hanları gibi şah ordusunun Kuzey Kafkasya'ya saldırmasını kullanarak Bakü Hanlığı üzerinde kendi hakimiyetini yenilemek istedi. Hüseyin Kulu Han'ın Bakü eyaletlerinin bulunduğu araziye girdiğini duyan Bakü halkı ve civar köylerin nüfusu hemen Han'ın ordugâhına gidip Rus işgalcilerine karşı savaşmaya hazır bulduklarını bildirdiler.[121]

Bakü Kalesi, bu sırada gayet sağlam bir yapı olarak kalmaktaydı, buna bağlı olarak İran askeri kuvvetlerinin başkomutanı Prens Abbas Mirza, Rus kuvvetlerini felce uğratmak ve merkezle ilişkisini kesmek amacıyla Hüseyin Kulu Han'a ek olarak yedek kuvvetler göndermeye karar verdi. Fakat kalenin denizden, karadan, abluka altında tutulmasına rağmen Hüseyin Kulu Han'ın kaleyi tutmak üzere tüm gayretleri başarısızlıkla sonuçlandı.[122] Rus kuvvetlerinin takibinden korkan çok sayıda Bakü şehir sakinleri hanla beraber İran'a kaçtılar.[123]

İkinci Rusya-İran savaşı (1826-1828 yy.) sonucunda imzalanmış Türkmençay Barış Antlaşması Hüseyin Kulu Han Bakülü'nün önceki haklarını ihya etmek ümitlerini kesin olarak kırdı.

Türkmençay Barış Antlaşması'na uygun olarak Nahçıvan, İran Hanlıkları Rusya ile birleştirilmişti.[124] Bu antlaşma fiilen Gülüstan antlaşmasının şartlarını tasdik ediyordu ve İran'ı Güney Kafkasya'ya olan iddialarından tamamen vazgeçmeye zorluyordu. Böylece XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus-İran savaşları son bulmuş oldu. Kuzey Azerbaycan'ın tüm hanlıkları Rusya'nın yönetimine girmiş oldular. Güney Azerbaycan ise İran'ın hakimiyeti altında kaldı.

Böylece, Rusya'nın Hazar havzasında kendi hakimiyetini kurmak ve Hazar'ı Rusya'nın iç denizine çevirmek, başkenti Bakü olan Bakü Hanlığı'nı kaldırmak çabaları Çarlık için nerdeyse ölüm kalım meselesi olmuştu. Rus kuvvetlerine karşı koyan Hüseyin Kulu Han'ın hakimiyetten alınması bir rastlantı değildi, Bakü Hanlığı ise Çarlığın ileride sömürgeci politikasının icracısı ve yürütücüsü olan bir kumandanın komutasında eyalete dönüştü. Hatta kendi Hanlığı'nın bağımsızlığını savunan Hüseyin Kulu

Han, askeri rejimle yönetmenin böylesine “devlet gelirleri için yıkıcı, yurdun refahı için ve onun sakinlerinin saadeti için son derece tehlikeli olduğunu bir türlü düşünemiyordu”.[125] Günümüzde, Azerbaycan’ın kendi kökenine döndüğü ve bağımsız gelişim yoluna girdiği bir dönemde, kendi Hanlığı’nın devlet bütünlüğünü her ne pahasına olursa olsun koruyup sağlamaya gayret eden Azerbaycan halkının saygın ve liyakatli oğlu Hüseyin

Kulu Han’ın hak ettiği değeri alması gerektiği kanaatindeyiz.

Dr. Merziye İSKENDEROVA,

Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü / Azerbaycan.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 7 Sayfa: 44-56.

■ Dipnotlar:

[1] A. P. Novoseltsev, “İz İstorii Klassovoy Borby v Azerbaycane i Vostoçnoy Armenii v XVII- XVIII vv.” İstoriçeskie Zapiski, no 67, 1960, s. 249-251.

[2] A. K. Bakihanov, Gülüstan-i İrem, Baku 1926, s. 127.

[3] M. G. Baharlı, Biografiçeskiy Oçerk Abbas Kuli Ağa Kudsi Bakihanova. Bak: A. K. Bakihanov, a.g.e., s. 9; İ. ya. Lerh. Svedeniya o Vtorom Puteşestvii v Persiyu v 1745-1747 gg. Nauçnyy Arhiv İnst. İstorii (NAİİ) Azerb. Cumh. Bilimler Akadem. inventar N. 490, s. 129; S. B. Aşurbeyli, Oçerk İstorii Srednevekovogo Bakü VII. Naçalo XIX v. Bakü 1964, s. 283.

[4] M. Culkov, İstoriçeskoe Opisanie Rossiyskoy Kommersii, t. 2, II. kitap, M., 1785, s. 622-623.

[5] B. S. Legkobıtov, Obozrenie Rossiyskih Vladeniy za Kavkazom v Statistiçesko- Etnografiçeskom, Topografiçeskom i Finansovom Otnoşeniyah, IV. Bölüm, Sankt-Peterburg 1836, s. 44.

[6] 1 verst=1 km’den fazla. K. A. Pajitnov, Oçerki po İstorii Bakinskoy Neftedobıvayuşey Promışlennosti, M-L., 1940, s. 19.

[7] Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi (sonra DTA) f. 24, liste I, 1810-1813 yy. dosye 21, 11. vv. 109-116.

- [8] T. T. Mustafazade, Azərbaycan i Russko-Turetskie Otnoşeniya v Pervoy Treti XVII v, Baku 1993, s. 142-143.
- [9] Azerb. Cum. DTA, f. 24, liste I, dosye 21, 11, varaklar 109-110.
- [10] Hanlıkların İdare Edilmesi Üzerine Detaylı Melumat almak için bak: G. B. Abdullayev, Azərbaycan v XVIII Veke i Vzaimootnoşeniya Ego s Rossiye, Baku 1965, s. 105-112.
- [11] ACDTA (Azerb. Cumh. Devlet Tarih Arşivi), f. 24, liste I, dos. 161, varaklar. 20-21-in öbür tarafı.; dos. 179. 20-21'in öbür tarafı.
- [12] Dj. Forster, Puteşestvie iz Bengalii v Angliyu, (Fransızcadan çeviri), S. B. Aşurbeyli, Azerb. Cumh. TELA, Enventar no 380, s. 13-14, 15; S. G. Gmelin, Puteşestvie po Rossii Dlya İssledovaniya Vseh Treh Sarstv Yestestva v Prirode, ç. III, Sankt-Ppeterburg 1785, s. 71.
- [13] "Opisaniye Russkih Solyanih Promıslav", Gornıy Jurnal, no 3, 1862, s. 511-512 yüz tarafları da; 27-72'nin öbür-ters tarafı.
- [14] Azerb. Cumh. DTA, f. 24, liste I, dos. 51, vv-lar 5'in ve 26'nın ters yüz tarafları da; 27- 72'nin öbür-ters tarafı.
- [15] Otnoşeniye Gen. Tormasova k. d. t. s. Guryevu ot 2 Av_usta 1810 g. Kafkas Arheografi Komisyonunca Toplanan Belgeler, KAKTB, c. IV, d. 37, s. 38.
- [16] "Puteşestvie Professora Eyhvalda po Kaspiyskomu Moryu i po Kavkazskomu Krayu" Biblioteka Dlya Çteniya, t. 26, S. Peterburk 1838, s. 156.
- [17] Azerb. Cumh. DTA, f. 32, l. I, 1842, dos. 13, varaklar 49, 65; yine orada, f. 144, l. I, 1847-1856, d. 7a, listeler 34, 43; yine orada, f. 24, l. I, d. 21, vv-lar 37-38 in öbür tarafı da.
- [18] Azerb. Cumh. DTA, f. 32, l. I, 1842, d. 13, v. 47 ve öbür tarafı.; Genel Yönetim Kurulu Üyesi Raporu, S. S. Semyonova, gen. Neydgardtı ot 22 dekabrya 1844 g. KAKB, t. IX, d. 550, s. 654.
- [19] S. G. Gmelin, a.g.e., s. 82.
- [20] Rossiyskiy – Osudarstvennyı İstoriçeskiy Arhiv, RDTA, f. 1268, l. I, 1842, d. 218, l. 6; Kerimov, Azerbaydjanskiy

Kover, I. cilt, Bakü-Len, 1961, s. 18.

[21] Astrahan Vilayeti Devlet Arşivi (sonra AVDA), f. 394, l. I, dos. 201, l. 34, Bak.: G. B. Abdullayev, a.g.e., s. 306-307

[22] K. Petriçenko, Nekotorıye Svedeniya o Portah Kaspiyskogo Morya, Zapiski Kavkaz. otd. Rus. tehn. ob-va, c. IV, Tiflis 1872, s. 248.

[23] A.g.e., s. 248-249.

[24] Devlet Kurulu Arşivi, II. cilt, s. 692-693; Rus İmparatorluğunun Dış Siyaseti Arşivi (RİDSA), Rusya'nın İran'la İlişkileri Fonu, /RİİF/, f., l. 77/7., 1768, d. 143, l. 66; Kaspiyskaya Torgovlya, Kartina Kavkazskogo Kraya., I. bölüm, s. 206, vb.

[25] İ. G. Drenyankin, Opisanie Şirvana, 1796, İstoriya, Geografiya, Etnografiya Dagestana, M., 1958, s. 170.

[26] AVDA, f. 394, op. I, d. 163, vv. 3-3'ün öbür tarafı. G. N. Mamedova, Russkie Konsulı Azerbaycane 20-60-e Godı XVIII veka, Baku, s. 82-83.

[27] Rus İmparatorluğu'nun Kanunlar Kitabı, veya Rus İmparatorluğunun Düstur Külliyatı, RİTTK veya RİDK, s. 8, Sankt P., 1830 s. 614-620; A.A. Abdurrahmanov, Azerbaycan vo Vzaimootnoşeniyah Rossii, Tursii i İrana v I. Polovine XVIII Veka, Baku 1964, s. 59-68.

[28] Askeri Deniz Filosu Merkez Devlet Arşivi (ADFMDA), f. 198, l. I, 1799, d. 67, vv. 180- 180'ın öbür tar., 188-188'in öb. t.

[29] KAKB, C. XII, d. 327, s. 391.

[30] AVDA, f. 394, l. I ek, 1749, d. 90, vv. 204-205'in öb. t.

[31] RİDSA, f. RİİF, l. 77 /I, 1749, d. 5, vv. 51, 53-53'ün öb. t.

[32] AVDA, f. 394, l. I ek, 1749, d. 90, vv. 296-296'nın öb. t., 297'nin öb. t; F. M. Aliev, Antiiranskiye Vıstupleniya i Borba Protiv Turetskoy Okkupasii v Azerbayjane v I Polovine XVIII veka, Baku 1975, s. 226.

[33] AVDA, f. 394, l. I ek, 1749, d. 90, vv. 204-205-205'in öb. tar; F. M. Aliyev, a.g.e., s. 228-229.

[34] AVDA, f. 394, l. I ek, 1749, d. 90, vv. 45-45-46'nın öb. tar

- [35] RİDSA, f. RİİF, l. I, 1749, d. 5, vv. 122, 123.
- [36] AVDA, f. 394, l. I ek, 1749, d. 90, vv. 461-461'in öb. t; M. F. Aliyev, a.g.e., s. 230.
- [37] AVDA, f. 394, l. I ek, 1749, d. 90, vv. 461-461'in öb. t.
- [38] RİDSA, f. RİİF, l. 77 /I, d. 2, vv. 62-62'nin öb. t.
- [39] RİDSA, f. RİİF, l. 77 /I, 1757, d. 2, vv. 35 öb. t. 89 öb. t.
- [40] RİDSA, f. RİİF, l. 77 /I, 1753, d. 4, v. 16.
- [41] G.N. Mamedova, a.g.e., s. 91.
- [42] RİDSA, f. RİİF, l. 77/7, 1767, d. 141, vv. ob. t. -28; mufassal bilgi için bak: G. B. Abdullayev, a.g.e., s. 214-221.
- [43] Rusya Devlet Askeri-Tarih Arşivi /RDATA/, f. Askeri-kayıt Arşivi /AKA/, 1796, d. 18474, v. 50; G. B. Abdullayev, a.g.e., s. 209.
- [44] RİDSA, f. RİİF, l. 77/7, 1764, d. 86, vv. 3-öb. t-4.
- [45] RİDSA, f. 52, l. I/194, 1782-1789, d. 270, v. 27, S. B. Aşurbeyli, Oçerk İstorii Srednevekovo_o Baku VII-Naçalo XIX v., Baku 1964, s. 292.
- [46] RİDSA, f. 52, l. I/194, 1765-1797, 15, vv. 126-126'nin öb. t.; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s.294, AVDA. F.394, l. I, 1781, s. 5353, v. 260-öb. t.
- [47] RİDSA, f. 52, l. 77/6, 1755-1796, d. 477, vv. 109 öb. t-110.
- [48] A. P. Berje, Graf Voynoviç v Persii v 1781 Godu-Russkaya Starina, t. XXXII, 1881, s. 450; A. Şatılko, Voljsko-Kaspiyskoe Sudohodstvo v Starinu, Sankt-P., 1896. s. 51.
- [49] A. S., "Ekspeditsiya Grafa Voynoviça k Vostoçnomu Beregu Kaspiya, 1781-1782 gg.," Morskoy Sbornik, t. IV, no 9, 1850, s. 235; RİDSA. F. RİİF, l. 77/5, d. 15, d. 15 vv. 134-135; mufass. Bilgi için bak: G. B. Abdullayev, İz İstorii Severo-Vostoçnogo Arezbaycana 60-80 ıh gg. XVIII v., Baku 1958, s. 102-103.
- [50] RDTA, f. 52, l. 203, d. 32 vv. 159-169-TEİA-Azerb. Bilimler Akad., Enventar no 1795/1782-1785 yy.
- [51] RDTA, f. 52, l. I/194, 1782, d. 263, v. 75.
- [52] Yine orada, v. 104
- [53] Yine orada, v. 103-öb. tar.

- [54] KAKB, IV. cilt, d. 861, s. 573; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 296.
- [55] RDTA, f. 52. Lis. I/194, 1785, d. 350, ç. V, v. 46.
- [56] RDTA, f. 52, Lis. I/194, 1780, 1791, d. 72, vv. 228 öb. t. 229.
- [57] R. G. Butkov. Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 g. Po 1803 god, Sankt P., 1869 g., II. bölüm s. 293; RİDSA, f. RİİF, 1. 77/6, 1782-1798, d. 484, vv. 448-448'in öb. t.
- [58] A. K. Bakihanov, a.g.e., s. 141; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 297, 298.
- [59] P. G. Butkov, a.g.e.,. II. Bölüm, s. 293; AVDA, f. 476, l. I, 1792, d. 484, vv. 29 ve öbür tarafı 75-75'in öbür tarafı V. M. Sısoyev, Baku Prejde i Teper, Baku 1928, s. 8.
- [60] RİDSA, f. RİİF, liste 77/5, 1765-1797, d. 15 vv. 148-149, 152'nin öb. t., 180'in öb. tar., 181; N. F. Dubrovin, Pohod Grafa V. A. Zubova v Persiyu v 1796 Godu, Voennıy sb; no 2, 1874, s. 194; SSCB Bilimler Akademisi Arşivi, f. 99 l. 2. d. 14, vv. 6-8. Bak: TEİA-Azerb. Cumh. BA., env. no 3650, s. 183-186; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 299.
- [61] Butkov P. G., a.g.e., II, böl. s. 296-298; SSCB BA Arşivi, f. 99, l. 2, d. 14, v. 102, Bak: Azerb. Cumh. BA TEİA, no 3650, s. 100; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 300.
- [62] N. F. Dubrovin, a.g.e., Voennıy sbornik, no 2, 217; V. Leviatov, Oçerki iz İstorii Azerbayjana v XVII Veke, Baku 1948, s. 173-174
- [63] RİDSA, f. RİİF, op. 77/6, 1796-1800, d. 473, vv. 6146, 158'in öb. t., Devlet Kurulu Arşivi, I. cilt, II. böl, 799-800.
- [64] RİDSA, f. Rİİ, 1. 77/6, 1796-1800, d. 473, vv. 13 ve öb. tar 14 14'ün öb. t. 15.
- [65] A.g.e., vv, 14'ün öb. t., 15-15'in öb. tarafı.
- [66] RİDSA, f. RİİF, 1. 77/1, 1722-1796, d. 2, 1. 369'un öb. t., RİDSA, f. RİİF, 1. 77/1, 1791-1796, d. I, v. 53'ün öb. t.; A. M. Gribovskiy, Zapiski o İmperatirse Ekatenine Velikoy, M., 1864, s. 64.
- [67] RİDSA, f. RİİF, 1. 77/1, 1791-1796, d. I v. 70.
- [68] R. G. Butkov, a.g.e., II. böl. s. 389; "Pisma Ekaterini

Vtoroy k Baronu Grimmu", Rus Arşivi, 3 kit., no 10, 1878, s. 236.

[69] Dj. M. Mustafaey, Severniye Hanstvo Azerbaydjana i Rossiya (kones XVIII naçalo XIX v.), Baku 1989, s. 91.

[70] AVDA, f. RİİF, 1. 77/7, 1796, d. 158, v. 185.

[71] İstoriya Sarstvovaniya İmperatora Aleksandra I i Rossii v Ego Vremya, I. Cilt, Sankt P., 1869, s. 284-285.

[72] Rusça Daha Dürüst-Bulak.

[73] N. F. Dubrovin, Pohod...-Voenn. Sb., no 6, s. AVPRİ, f. RİİS, 1. 77/1, 1791-1796, d. I, vv. 57'nin öb. t. 58, RİTKK, s. XXIV Sankt P., 1830, s. 505-506.

[74] AVDA, f. AKA 1796, d. 2801, v. 7.

[75] A.g.e., vv. 7-7'nin öb. t.

[76] Astrahanskiy Port s 1783 do 1827 god s. 3., Dokument, Otnosyaşiesya k Sarstvovaniyu İmperatora Pavla 1/1796-1801 gg.; Bu kitapta: Materialı Dlya İstorii Russkogo Flota, XVI böl. Sankt P. 1902, s. 117; DFMDA, v. 227, 1. I, d. 62, v. 264; f. 212, 1. II, d. 847, v. 297.

[77] 1796 Yılında Ağa Muhammet Han Tahran'a Gelip, Orada Şah Unvanını Kabülleyeniyor, Bak: A. K. Bakihanov, a.g.e., s. 147.

[78] P. G. Butkov, a.g.e., II. böl., s. 429-431; A. K. Bakihanov, a.g.e., s. 147; S. A. Aşurbeyli, a.g.e., s. 304.

[79] G. E. Alkadari, a.g.e., s. 108; RDATA, f. 482, 1796-1817, d. 143, vv. 10'un öb. t; 11.; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 305.

[80] RİDSA, f. RİİF, 1. 77/1, 1796, d. 2, vv. 5'in öbür t, 6; P. G. Butkov, a.g.e., II. böl., s. 371-372.

[81] RİDSA, f. RİİF, 1. 77/6, 1796-1800. d. 473, v. 465; RİDSA, f. Baş Arşiv / BA/, 1-6, 1800, 1810. d. I, vv. 23-24.

[82] RİDSA, f. RİİF, 1. 77/6, 1796-1800, d. 473, vv. 222-223ve öb. tar, 252, 378-378'in öb. t., 257, 243, 328, 463-463'ün öb. t., 465, 406'nin öb. t. -407; ADFMDA, f. 198, 1 I, 1799, d. 67, vv. 180-180'in öb. t. 185-185'in öb. t., 187-187'nin öb. t. 188-188'in öb. t.

[83] RİDSA, f. RİİF, 1. 77/6, 1796-1800, d. 473, vv. 222-223ve öb. tar, 252, 378-378'in öb. t., 257, 243, 328, 463-463'ün öb. t., 465, 406'nin öb. t. -407; ADFMDA, f. 198, 1 I, 1799, d. 67, vv. 180- 180'in öb. t. 185-185'in öb. t., 187-187'nin öb.

t. 188-188'in öb. t.

[84] KAKB, t. I, II böl. d. 962. S. 677-678, S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 306.

[85] RİDSA, f. Baş Arşiv. 1-6, 1800-1810, d. I, vv. 1-1'in öb. t., 5'in öb. t. -8'in öb. t., 160-163, 165-168, 199 öb. t. 201-in öb. t.

[86] KAKB, c. II, d. 1498, s. 729; F. Dubrovin, Zakavkazye v 1803-1806 Godah, Sankt P., 1836, s. 107; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 309.

[87] RİDSA. F. Baş arşiv. 1-6, 1800-1810, d. I, vv. 79-80; Polnıy Svod Zakonov / RİTKK, c. XXVI, Sankt P., 1830, s. 763-767; Gürcistan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (GSDTA) f., 2. 1. I. d. II, v. 67; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 307.

[88] Vsepoddanneşiy Raport kn. Sisyanova ot 31 Marta 1803 g. KAKB, c. II, d. 1498, s. 729; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 309.

[89] RDATA, f. AKA, 1802, d. 6165, 3. Böl., vv. 229-229'un öb. t.

[90] KAKB, II c. d. 1498, s. 729; N. F. Dubrovin, Zakavkazye..., s. 107; RİDSA, f. Baş Arşiv, 1-10, 1803, d. 2, v. 54'ün öb. t.; Gürcistan Cumh. DTA, f. 2, 1. I, d. 12150, II böl. vv. 33-33'ün öb. tar; RİDSA, f. Baş Arşiv. 1-10, 1803, d. 2, vv. 63-65-65'in öb. t.; RİDSA, Baş Arşiv f., 1-13, 1803-1806, d. 9, vv. 105-106-106'nın öb. t.

[91] KAKB. t. IV d. 994, s. 642; N. K. Keremov, Puteşestvie Gudsi, M. 1977, s. 10; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 308.

[92] RİDSA. Baş Arşiv f. 1-6, 1800-1810, d. 1, vv. 190-190'in öb. tarafı.

[93] KAKB, c. II. d. 1504, s. 733; RİDSA, Baş Arşiv f. 1-13, 1810-1814, d. 5. vv 28-28'in öb. t., 29-29'un öb. t., 32-33; Baş Arşiv f. 1-10, 1803, d. 2, vv. 83-83'ün öb. t.

[94] RİDSA, Baş Arşiv f., 1-13, 1801-1814, d. 5. vv. 31-31'in öb. t. -32

[95] İstoriya Azerbaydjana, II. cilt, Bakü 1960, s. 3.

[96] Yine orada: Pokorennıy Kavkas: Oçerki İstoriçeskogo Proşlo,,o i Sovremennogo Polojeniya Kavkaza, Sankt P., s. 1904, s. 320.

[97] Pokorennıy Kavkaz. s. 306.

- [98] RDATA, AKA f., d. 4258, 2 böl. vv. 219'un öb. tar. 220.
- [99] V. Potto, Kavkazskaya Voyna v Otdel'nykh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Bio„rafiyah, T. 1, vıp. 3, Sankt P., 1887, s. 397.
- [100] RDATA, 1805-1806, d. 6164, 51 böl. vv. 22'nin öb. tar. 23; ADFMDA, f. 166, 1. I, 1805, d. 831. Vv. 7-13; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 311; Ekspedisiya na Persidskie Berega Kaspiyskogo Morya v 1805 Godu-Slavyanin, XVI böl., no 19, s. 5-18, 20-22; "İstoriçeskiy Oçerk Rasprostraneniya i Ustroystva Russkogo Vladiçestva Pod Kavkazom i v Zakavkazye", Yurnal Ministerstva Vnutrennih Del (İç İşleri Bakanlığı Dergisi) II. BD 30 böl. no 4, 1850, s. 62-63.
- [101] RDATA, AKA f., 1805-1806 d. 6164, 51, böl. vv. 29-30; DTA Gürc. Cumh., f. 2. 1. I d. 12150, II böl. vv. 77
- [102] KAKB. c.II. d. 1519, s. 744; İstoriya Azerbaydjana, II. cilt, s. 9-10.
- [103] Gürcistan Cumh. DTA, f. 2. 1. I., d. 12150, II böl. v. 81'in öb. tar.; P. G. Butkov, a.g.e., II. böl. s. 383; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 311.
- [104] Gürcistan Cumh. DTA, f. 2, 1. 1, d. 12150, v. 326'nin öb. t.; N. F. Dubrovin, a.g.e., s. 477-478; Kavkaz Gazetesi, no 7, 1846, s. 28.
- [105] Yine orada, v. 82'nin öb. tar.; RDATA, f. 482, 1806, d. 16, v. 5.
- [106] Yine orada, v. 82; İstoriya Sarstvovaniya..., s. 129-130.
- [107] P. G. Butkov, II böl., s. 383; Mirza Djamal Djavanşir Karabaği, İstoriya Karabaha, Bakü 1959, s. 95-96; RDATA, f. AKA, 1805-1806, d. 6164, 52. d. vv. 31'in öb. t. 32'nin öb. t.; Astrahanskiy port..., s. 11-12; A. V. Viskovatov, "Knyaz Pavel Dmitriyeviç Sisyanov", Kavkazskiy Kalendar, na 1848., Tiflis, 1847, s. 167-168, vb.
- [108] S. Bronevskiy, a.g.e., II b. s. 398; RDATA, f. AKA, 1800-1806, 95 b. v. 16; RDATA, f. AKA, d. 4258, 1 b. vv. 206'nin öb. t., 207-207'nin öb. t.; İstoriya Sarstvovaniya, c. I. s. 130; M. Ostrogorskiy, Zavoevanie Kavkaza, Sankt P., 1880, s. 18, vb.
- [109] RDATA, f. AKA, 1806, d. 4259, vv. 233-233'ün öb. t.
- [110] Yine orada. 1806, d. 4258, v. 224.

- [111] RDATA, f. Baş Arşiv. 1-13, 1806, d. 2, vv. 61-61'in, 85-85'in öb. t.
- [112] A. K. Bakıhanov, a.g.e., s. 156; S. B. Aşurbeyli, a.g.e., s. 313.
- [113] Utverjdeniye Russkogo Vladıçestva na Kavkaze, I. cilt, Tiflis 1901, s. 258.
- [114] RİDSA, f. Baş Arşiv. 1-10, 1803, d. 2. Vv. 198-198'in öb. tar.; RİDSA, f. Baş Arşiv. 1-13, 1804, d. 3, vv. 116, 117'nin öb. t.; K. Artamonov, Persiya Kak Naş Protivnik v Zakavkazye, Tiflis 1889, s. 57, vs.
- [115] RİDSA, f. Baş Arşiv. 1-10, 1803, d. 2, vv. 182-182'nin öb. t.
- [116] Gürs. Gumh., f. 2, 1. I, 1806, d. 118, 1. 31.
- [117] RİDSA, f. Baş Arşiv. 1-10, 1803, d. 2, v. 198'in öb. t.
- [118] Yine orada, v. 162'nin öb. t.; KAKB. c. III, I b., d. 644, s. 349.
- [119] RDATA, f. 482. 1796-1817; A.K. Bakıhanov, a.g.e., s. 156.
- [120] T. Yuzefoviç, Dogovorı Rossii s Vostokom, Sankt P., 1869, s. 210-213 no RİTKK, c. XXXII, Sankt P., 1830, s. 642-645; A. İ. Medvedyev, Persiya, Sankt P., 1909, s. 39-40, vb.
- [121] RDATA, f. AKA, 1826, d. 4294, 1 b. v. 25; H. M. İbragimbeyli, Rossiya i Azerbaydjan v Pervoy Treti XIX v. M., 1969, s. 179; E. B. Paşayev, Zaverşeniye Zavoevaniya Severnogo Azerbaydjana Sarskoy Rossieyey. (Azerb. dilinde), -Avtoref. Diss. Kand., İst. Nauk, Baku 1996, s. 25.
- [122] Materialı k istorii Persidskoy voynı 1826-1828, Kitapta: Kavkazskiy sbornik, t. -XXVII Tiflis, 1908, c. 40-42; H. M. İbrahimbeyli, a.g.e., s. 180; RDATA, AKA f. 1826, d. 4294, 2 b. v. 71
- [123] E. B. Paşayev, a.g.e., s. 26.
- [124] Gürç. Cumh. DTA, f. II, 1. I, 1828, d. II, vv. 129-129'un öb. t.; T. Yuzefoviç, a.g.e., s. 214-217. İstoriya Azerbaydjana, (s Drevneyşih Vremyon do Naçala XX. Veka), Bakü 1995.
- [125] İstoriya Azerbaydjana, (s Drevneyşih Vremyon do Naçala

XX. Veka), Bakü, 1995, s. 288. Taryhy makalalar